

הקדמה

התורה מלמדת אותנו שכאשר אדם נמצא בסכנה מצוה להצילו. הדבר נלמד מהפסוק בספר דברים (כב, ב) - "וְהִשְׁבֹּתוּ לוֹ", המלמד כי אנו מצווים להשיב חפץ שאבד. רש"י שם מסביר שהריבוי של "והשבותו לו" לכאורה מיותר, ובא ללמדנו שגם במקרים של אבדת גופו מצוה להשיבו.

עוד נלמדת מצוות ההצלה מן הפסוק "לֹא תַעֲמֹד עַל דַּם רֵעֶךָ" (ויקרא יט, טז). מלבד המצוה היסודית של "ואהבת לרעך כמוך", עליה אומר רבי עקיבא שהיא כלל גדול בתורה, וממנה לומדים מה צריך להיות טיב היחסים בין אדם לחברו, הוסיפה התורה ציווי נוסף, "לא תעמוד על דם רעך", לומר שלא מספיק רק לחיידך אל החבר וכשצריך אף לעזור לו, אלא יש לנו אחריות וערבות כלפי חברנו ובמקרים שהחבר נמצא בסכנה מוטלת עלינו החובה להשתדל לעזרתו.

אולם מעיון במצוה זו עולות מספר שאלות. האם הציווי עומד וקיים כאשר אדם צריך לסכן את עצמו? עד כמה צריך האדם לסכן את עצמו? השאלה באה לידי ביטוי בהשתלת אברים, הצלה של חבר הטובע בנהר, רופא שצריך לטפל במחלה מדבקת. השאלה מתחדדת אף יותר בעת הגיוס לצבא - האם קיים הבדל בין יחיד לציבור?¹

המקור לחיוב להציל אדם מסכנה

אומרת הגמרא בסנהדרין (ע"ג ע"א):

גופא: מנין לרואה את חברו שהוא טובע בנהר או חיה גוררתו או לסטין באין עליו שהוא חייב להצילו? תלמוד לומר לא תעמד על דם רעך... והא מהכא נפקא? מהתם נפקא: אבדת גופו מניין תלמוד לומר והשבותו לו? אי מהתם הוה אמינא הני מילי בנפשיה אבל מיטרח ומיגר אגורי אימא לא קמ"ל.

מגמרא זו אנו למדים שהמקור להצלת חבר הטובע בנהר הוא הפסוק "לא תעמוד על דם רעך". הגמרא מציעה עוד מקור, מהפסוק "והשבותו לו" - כשם שמחויב אדם להשיב אבידת ממונו של השני כך הוא מחויב להשיב את גופו שאבד, ומסבירה הגמרא שאנו

¹ את ההשראה לכתובת המאמר קיבלתי כאשר שמעתי על חברי הקרוב שהחליט להתנדב לצבא על אף שקיבל פטור רפואי, ומכאן עלתה השאלה האם הוא יכול לסכן את חייו, שהרי מבחינה רפואית הוא עלול להסתכן לצורך שמירה על עם ישראל.

זקוקים לפסוק "לא תעמוד על דם רעך" מכיוון שאם הייתי לומד מ"והשבותו לו" הייתי חושב שדווקא כשאני מציל בעצמי אני מחויב להציל, אבל במקרה שעלי לשכור פועלים להציל אני מחויב בכך, לכן באה התורה והוסיפה "לא תעמוד על דם רעך", ללמד שגם במקרה שצריך לשכור פועלים בכדי להציל מחויב הוא בכך.

כניסה לספק סכנה בכדי להציל מסכנה ודאית - מחלוקת המאירי והרא"ש

עולה השאלה מה הדין כאשר אדם צריך לסכן עצמו כדי להציל אדם אחר - האם גם במקרה כזה עליו להציל את חברו או אך ורק במקרה שאינו מסתכן?

אומר המאירי על הגמרא בסנהדרין (ע"ג ע"א):

מי שראה חברו טובע בנהר או חיה גוררתו או ליסטים באים עליו חייב להשתדל בהצלתו ולא סוף דבר בעצמו **אם הוא יכול בלא סכנה** שהרי על אבדה ממונו חייב על אבדת גופו כל שכן.

סובר המאירי שעל האדם להציל את חברו אך ורק בתנאי שאינו מכניס את עצמו לידי סכנה.

הרב אליהו רגולר בספרו שו"ת יד אליהו מדייק דיוק חשוב מהגמרא. אם הגמרא רצתה לרבות אפילו מקרה של כניסה לספק סכנה, היה עליה להגיד שזה נלמד מהפסוק המיותר "לא תעמוד על דם רעך" - אבל לא כך אמרה! אלא אמרה שמהפסוק הנוסף לומדים שיש אפילו לשכור פועלים לצורך פעולת ההצלה. אי לכך אנו רואים שאין להיכנס לספק סכנה. בהקשר לגמרא זו נביא את הגמרא במסכת נדה (ס"א ע"א):

אמר רבא האי לי שנא בישא אף על פי דלקבולי לא מבעי מיחש ליה מבעי [לשון הרע אף על פי שאסור לקבלו כאמת מכל מקום צריך לחשוש לו] הנהו בני גלילא דנפק עלייהו קלא דקטול נפשא [יצאה שמועה על אנשים מבני גליל שהרגו את הנפש] **אתו לקמיה דרבי טרפון אמרו ליה לטמרינן מר** [באו לפני ר' טרפון בבקשה שיחביא אותם בביתו] **אמר להו היכי נעביד** [מה אעשה?] **אי לא אטמרינכו חזו יתייכו** [אם לא אחביא אתכם יראו אתכם] **אטמרינכו הא אמור רבנן האי לי שנא בישא אף על גב דלקבולי לא מבעי מיחש ליה מבעי** [איך אחביא אתכם הרי אמרו חכמים שלמרות שאסור לקבל לשון הרע כאמת מכל מקום כן צריך לחשוש לו ואולי השמועה נכונה שהרגתם נכונה], **זילו אתון טמרו נפשייכו** [לכו אתם והחביאו עצמכם]

רש"י שם מסביר שחששו של ר' טרפון היה שמא אותם בני הגליל אכן הרגו נפש ולכן אסור להכניסם לביתו.

מקשה הרא"ש על הבנת רש"י (רא"ש נדה ט, ה) :

פירוש רש"י למיחש מיבעי ושמא הרגתם ואסור להציל אתכם. ותימה הוא לפרש כן! וכי אם יצא קול על אדם שחטא בשביל קול בעלמא יהא אסור להציל נפשו? ונראה דברי רבינו אחאי שפירש בשאלתות אם הרגתם חייבתם ראשי למלך שהתרה מלקבל רוצחין. וכענין זה דוקא יש לחוש ללישנא בישא היכא שיכול לבוא לידי היזק לו או לאחרים אם לא יחוש לו כהך עובדא וכההיא דגדליה בן אחיקם. אבל בענין אחר אסור אפילו לחוש ללשון הרע ולהאמינו כלל.

הרא"ש מסביר שדבר תמוה הוא להגיד שבגלל שמועה בעלמא יהיה אסור להציל אותם כפי שפירש רש"י, ומביא בשם רב אחאי גאון שמסביר שהיה עלול להתחייב ר' טרפון בנפשו על כך שנתן מחסה לרוצחים נגד הוראת המלך. מכאן מבין הרא"ש שרק במקרה כעין זה, שעלול להיגרם נזק למציל או לאחרים, יש לחשוש ללשון הרע (שאולי אכן רצחו, ובדין המלך מחפש אותם) אבל במקרה ואין חשש לנזק כלשהוא אין לחשוש ללשון הרע. יוצא לפי הרא"ש, כי ר' טרפון לא הציל את בני הגליל משום שחשש ללשון הרע שהמלך יהרגהו על שהפר את דבריו, **דוקא בגלל שהיה עלול להיגרם לו נזק. אולם במקרה שאין לחשוש ללשון הרע יהיה חייב להיכנס לספק סכנה כדי להציל את חברו.**

הרב אליהו רגולר בספרו "שות יד אליהו" (מג) מוכיח מהגמרא למה אין להיכנס לספק סכנה להציל חבר מסכנה ודאית, ומסביר שאם ר' טרפון היה מכניס אותם לביתו היה מעמיד את עצמו רק במקרה של ספק, שאם היה נתפס על ידי המלך היה יכול לטעון שלא ידע שהם גנבים והמלך היה חס עליו. מכאן לומד הרב אליהו שגם במקרה של ספק אין להיכנס ולהציל.

כניסה לספק סכנה בכדי להציל מסכנה ודאית - זעת הירושלמי

על פניו, הרא"ש לא סובר כמו המאירי אלא כדברי הגהות מיימוניות בשם הירושלמי, שהובאו בבית יוסף (חושן משפט תכו) :

הרואה את חברו טובע בנהר או שלשטים באין עליו חייב להצילו בין בגופו בין בממונו... וכתבו הגהות מיימונית עבר על לא תעמוד וכו' **בירושלמי מסיק אפילו להכניס עצמו בספק סכנה חייב על כך ונראה שהטעם מפני שהלה ודאי והוא ספק.**

הבית יוסף מביא את ההגהות מימוניות שלומד את דינו מן התלמוד הירושלמי (ח, א). שם מסופר על רבי אמי שנשבה, כששמע זאת רבי יונתן אמר "יכרך המת בסדינו", כלומר יש להתייאש ממנו ואין לו אלא להכין לעצמו את מיתתו. אמר רבי שמעון בן לקיש אני אלך להצילו או שאני אהרוג או שיהרגו אותי, ובאמת הצליח רבי שמעון בן לקיש להשיב בשלום את רבי אמי.² מכאן לומד ההגהות מימוניות שעל אדם להיכנס לספק סכנה כדי להציל אדם מסכנה ודאית. לכאורה הרא"ש (וכן כתבו התוספות בניידה על אתר בד"ה 'אטמרינכו'), סובר כהגהות מימוניות ודלא כמאירי, ונסמך על השאלות.

הרב אליהו מלובלין מעמיד את הגמרא בירושלמי בצורה אחרת ולכך גם את המסקנה ההלכתית הנלמדת:

ובנדון כזה נראה לי דאיירי בירושלמי, פרק ח דתרומות... דמצינו דריש לקיש מסר נפשו להציל את רב איסי, שאפשר שהיה רב איסי גדול מריש לקיש. הגם דהתם באמת פליג ר' יונתן אריש לקיש, אבל אפשר לומר, דר' יונתן דאמר "יכרך המת בסדינו", רוצה לומר דאינו מחוייב להסתכן, אך ריש לקיש עביד ממדת חסידות ולא מצד הדין...

הרב אליהו כתב שגם לדברי הירושלמי אין להיכנס לספק סכנה כדי להציל חבר, וריש לקיש שנכנס לספק סכנה כדי להציל את רבי אמי, זה משום שסבר שרבי אמי גדול ממנו בתורה ובחכמה, ולפיכך רצה לסכן עצמו כדי להצילו. אבל במקרה רגיל, גם לפי הירושלמי אסור להיכנס לספק סכנה ומה שהציל את רבי אמי שהיה תלמיד חכם אינו אלא ממידת חסידות.

מחלוקת גרסאות בדברי השאלות והמשמעות ההלכתית

הנציב מוולוז'ין, בספרו "העמק שאלה" על השאלות, חולק על גירסת הרא"ש בדברי רב אחאי גאון, וממילא חולק על המסקנה ההלכתית. ראשית, הוא מביא את שדיקנו מדברי הרא"ש:

והנה התוספות ורא"ש נדה דף ס"א כתבו בשמו של רבינו בזה הלשון אם הרגתם חייבתם ראשי כו' שהתרה מלקבל רוצחין. וכענין זה דוקא יש לחוש ללישנא

² בגמרא בגיטין מ"ז ע"א מסופר על ריש לקיש שנשבה, ביום הוצאתו להורג ביקש שכל השומרים ישבו על כיסא ויתנו לו לתת להם מכה וחצי (אגרוף). עם כל מכה שנתן ריש לקיש יצאה נשמתם של השומרים. מסיפור זה אנו רואים שריש לקיש ידע להתמודד מול ליסטים ולכן אפשר להעמיד את הגמרא בתרומות בספק סכנה הנוטה אל הצלחה שהרי ריש לקיש ידע להתמודד מול החוטפים וממילא הספק סכנה לא היה גדול בזה שילך להציל את רבי אמי. לקמן נראה את הרדב"ז שחילק בין סוגים שונים של ספק.

בישא היכא שיש לחוש להיזק לו או לאחרים. ולפי זה יש להוכיח עוד מדקאמר רבי טרפון דילמא איתא למילתא. הא אם היה ברור לר' טרפון שאינו אלא עלילת שקר היה מזדקק לטמורינהו אע"ג שאי לא מסתייע מילתא היה מסתכן בעצמו ומחייב ראשו והיינו כמו שכתבו בהגהות מימוניות, והביאו הב"י ח"מ סי' תכ"ו בשם הירושלמי, דמחויב ליכנס בספק סכנת נפשות בשביל ודאי פיקוח נפש של חברו.

כלומר לדעת הרא"ש, על פי השאלות, מחויב להיכנס לספק סכנה בכדי להציל מסכנה ודאית (בתנאי שאין איזושהי שמועה שצריך לחשוש לה), כעת הוא חולק וכותב:

אבל לפנינו ליתא כל זה בדברי רבינו אלא וגרמיתון צערא כו'. והא ודאי דמחויב לקבל כל צער שבעולם להצלת נפש כדאיתא סנהדרין דף ע"ג א' מנין לרואה את חברו שהוא טובע בנהר כו'... **אבל ספק סכנת נפשות עדיין לא שמענו.**

אומר הנציב שכל שיטת הרא"ש והתוספות מבוססת על דברי רב אחאי גאון שמסביר, לפי גירסתם, שרב פפא חשש ללשון הרע בגלל שהיה ספק נפשות. אבל לפני הנצי"ב היתה גירסא אחרת בדברי רב אחאי גאון בשאלות. המעמידה את הגמרא בנדה עם ר' טרפון במקרה של צער. וממילא הדיוק העולה הוא שדווקא במקום צער עליו להציל, כשאין שמועה רעה, אבל במקרה של ספק סכנה לא דיברה הגמרא וממילא אין ראיה שהיה נכנס. בנוסף אומר הנצי"ב שלדעתו גם הרא"ש והתוספות לא אמרו זאת כחובה אלא כאפשרות לחסידות: "הנראה דדעת התוספות והרא"ש גם כן אין מוכרח להלכה דדינא הכי אלא מדת חסידות הוא. והרוצה להחמיר על עצמו רשאי", אך מצד הדין אין חובה להיכנס לספק סכנה כדי להציל מסכנה ודאית.

חיך קודמים לחיי חבריך

גמרא נוספת הקשורה לנושא מצינו במסכת בבא מציעא (ס"ב ע"א):

שנים שהיו מהלכין בדרך, וביד אחד מהם קיטון של מים. אם שותים שניהם - מתים (בצמא, שאין מספיק לשניהם, רש"י), ואם שותה אחד מהם - מגיע לישוב. דרש בן פטורא: מוטב שישתו שניהם וימותו, ואל יראה אחד מהם במיתת חברו. **עד שבא רבי עקיבא ולימד: וחי אחיך עמך - חיך קודמים לחיי חבריך.**

מגמרא זו לכאורה לא ניתן להביא סיוע לנידוננו שכן משמע שאם שניהם שותים שניהם מתים, כלומר זאת כניסה לודאי סכנה ולא לספק סכנה.

אולם אם נדייק נבין שדווקא בגלל ששניהם מתים **ודאי** אין צריך להתחלק במים, מה שאין כן אם היה ספק בדבר משמע שהיה צריך להתחלק במים, ואם כן משמע כירושלמי, שהובא בהגהות מימוניות, שיש להיכנס לספק סכנה בכדי להציל מסכנה ודאית.

כדיוק הזה דייק בשו"ת חוות יאיר (קמו):

וגדולה מזו כתב בכסף משנה סוף פרק א' הלכות רוצח ושמירת נפש בשם הירושלמי שמחויב לכנוס לספק נפשו להציל נפש חבירו. ושי"ס דידן **בבא מציעא דף ס"ב נמי הכי משמע דדווקא התם שאם ישתו שניהם ימותו ודאי** מה שאין כן בספק יש לומר ישתו שניהם ולא ישתה הוא לבדו וימות חבירו ודאי **ואם כן מחויב לכנוס לספק נפשות אפילו בספק הצלה.**

רבי משה טייטלבוים בספרו 'ישמח משה' (ויגש) דוחה את דברי החוות יאיר בטענה שאין שום סברה להגיד במקרה של ספק שצריך להיכנס שהרי יש לטעון כגמרא בסנהדרין (ע"ד ע"א): "מי יימר דדמא דידך סומק טפיי", מי אמר שהדם שלך יותר אדום, כלומר חשוב, מהדם שלי? ולכן אין מקום להגיד ששווה לי להסתכן בשבילו.

ספק סכנה - רמות שונות

בשו"ת הרדב"ז (ה, ריח) מצאנו דבר חדש וחשוב. הרדב"ז מחלק בין סוגי ספק שונים:

והוי יודע שיש בכלל לאו זה שלא יעמוד על הפסד ממון חבירו אלא שאינו חייב להכניס עצמו לספק סכנה בשביל ממונו **אבל להציל נפש חבירו או שלא יבא על הערוה אפילו במקום דאיכא ספק סכנה חייב להציל והכי איתא בירושלמי. ומכל מקום אם הספק נוטה אל הודאי אינו חייב למסור עצמו להציל את חבירו ואפילו בספק מוכרע אינו חייב למסור נפשו דמאי חזית דדמא דידך סומק טפי דילמא דמא דידיה סומק טפי אבל אם הספק אינו מוכרע אלא נוטה אל ההצלה והוא לא יסתכן ולא הציל עבר על לא תעמוד על דם רעך. הנראה לעניות דעתי כתבתי.**

אומר הרדב"ז, במקרה ורוב הסיכויים שהאדם מסכן את חייו כדי להציל מסכנה ודאית, ואפילו בספק שקול מאוזן, אין להיכנס, אבל במקרה ורוב הסיכויים שאדם יצליח להציל את חברו במידה ויכנס, חייב להיכנס! ואם לא - עובר על "לא תעמוד על דם רעך".

פסיקת הלכה

הסמ"ע בחושן משפט (תכו) מעיר:

ובהגהות מימוניות כתבו דבירושלמי מסיק דצריך אפילו להכניס עצמו בספק סכנה עבור זה והביאו הב"י וכתב זה לשונו: ונראה שהטעם הוא מפני שהלה ודאי והוא ספק עכ"ל גם זה השמיטו המחבר ומור"ם ז"ל ובה יש לומר כיון שהפוסקים הרי"ף והרמב"ם והרא"ש והטור לא הביאו בפסקיהן משום הכי השמיטוהו גם כן.

מבחין הסמ"ע שלמרות שהבית יוסף הביא את הירושלמי בפירושו על סימן זה, הוא לא הכניס דין זה לשולחן ערוך. מכאן נראה שהבית יוסף לא סובר כירושלמי שצריך להיכנס לספק סכנה כדי להציל מסכנה ודאית.

וכן פוסק רבי ישראל מראדין בספרו 'משנה ברורה' (שכט, יט):

ומכל מקום אם יש סכנה להמציל אינו מחויב, דחיי קודם לחיי חבירו ואפילו ספק סכנה נמי עדיף ספיקו דידיה מודאי דחברו.

כלומר החפץ חיים סובר שאין חובה להיכנס לספק סכנה להציל את החבר מסכנה ודאית אף על פי שהאדם בספק וחברו בסכנה ודאית. יחד עם זה, מסייג הוא את דבריו וכותב:

אולם צריך לשקול הדברים היטב אם יש בו ספק סכנה ולא לדקדק ביותר כאותה שאמרו המדקדק עצמו בכך בא לידי כך.³

וכן כתב הרב משה פיינשטיין (אגרות משה יורה דעה ב, קעד):

ולפי הטעם שכתבתי דלאו דלא תעמוד על דם רעך הוא בדין כל הלאוין, אין לחייב לאדם ליכנס בספק סכנה להצלת חברו מודאי סכנה, דהא להנצל מעבירת כל הלאוין ודאי לא רק שאינו צריך, אלא שגם אסור להכניס עצמו לספק סכנה דאדרבה הא מחללין שבת אף לרפאות מספק סכנה וכל שכן שאסור להכניס עצמו

³ בדומה פסק הרב יהודה הרצל הנקין בשו"ת בני בני (ג, מה): "וזהו שבספר המצות לא תעשה רצ"ז נקט שהצלת הטובע היא על ידי שחיה עי"ש ולעומת לזרוק לו עץ, וידוע שיש בשחיה צד סכנה כי לפעמים הטובע הנבהל נאחז במציל ומטביעו יחד עמו. וכן יש סכנה שהרודף יהרוג אף את המציל וכמו במסכת סנהדרין דף פ"ב עמוד א' נהפך זמרי והרג לפינחס עכ"ל ואף על פי כן מצוה להציל את הנרדף, ואם נקפיד שלא יהיה צד סכנה למציל כלל אף לא על דרך המעוט נמצאנו מבטלים מצות הצלה ברוב המקרים ולכן אין לדקדק בזה יותר מדי כמו שהביא במשנה ברורה סימן שכ"ט סעיף קטן י"ט". מסביר הרב הנקין, בכל פעם שחבר נמצא בסכנה ואנחנו נכנסים כדי להציל אותו אנו מעמידים את עצמו בסוג של סכנה ולכן אם בכל פעם שנסכן את עצמנו נפסוק שיהיה אסור ביטלנו את מצוות ההצלה! ולכן יש לדייק שרק במקרה וקיימת סכנה ממשית של נפשות בהצלת חבר מסכנה ודאית נפסוק שיהיה אסור. אבל במקרה ואין סכנה ממשית אז ניכנס לספק סכנה כדי להציל חבר מסכנה ודאית.

לספק סכנה להנצל מחלול שבת ומכל הלאוין, וא"כ אין לחייבו להכניס עצמו לספק סכנה גם בשביל להציל נפש חברו... אבל לענין לחייב ליכנס לספק סכנה כיון שעל כל פנים הוא רק בדין לאו אין להחמיר יותר מלשאר לאוין.

אומר הרב משה פיינשטיין שמצות "לא תַעֲמֹד עַל דַּם רֵעֶךָ" שווה לשאר מצוות לא תעשה שבתורה, וכשם שאין מצווה לסכן את הנפש כדי לקיים מצוות לא תעשה אחרות, כך אין אדם צריך לסכן את נפשו כדי לקיים מצווה של הצלת חבירו. רואים שאף הוא פסק שאין לחייב אדם להיכנס לספק סכנה כדי להציל את חבירו מסכנה ודאית.

בספרו של הגר"ד סולובציק 'נפש הרב' מסופר שפעם היתה בבריסק מגפת החולירע, ולמרות שהיא מחלה המדבקת מאוד, הורה הגר"ח שכולם מחוייבים לעזור לאלו שהתעלפו ברחובות מחולשת המחלה, ולסייעם כמה שאפשר, שאלו שהתעלפו הם בבחינת ודאי סכנה והבא לסייע רק מכניס את עצמו לכלל ספק סכנה, והיה סבור כדעת ההגהות מיימוניות בשם הירושלמי, **שמחוייב האדם להכניס את עצמו בספק סכנה בכדי להציל את חברו מוודאי סכנה**. והגר"ח אף הלך בעצמו ושלח את בנו ובני ביתו לסייע בהולכת החולים שהתעלפו לבית החולים, ואף לסייעם ברפואתם.

נסכם את כל הפסיקות ההלכתיות :

הסמ"ע - מציין שהבית יוסף לא מכניס את לימודו מהירושלמי לשולחן ערוך ולכן לא נפסק להלכה שיש להיכנס לספק סכנה.

המשנה ברורה - פוסק שאין חובה להיכנס לספק סכנה כדי להציל מסכנה ודאית אולם יש לשים לב שלא נוהרים יותר מדי עד שבמקרה ואפשר להציל נמנעים.

הרב משה פיינשטיין - פוסק שאין חובה להיכנס לספק סכנה כדי להציל מסכנה ודאית.

הגר"ד סולובציק - פוסק שיש להיכנס לספק סכנה כדי להציל אדם אחר מסכנה ודאית.

כניסה למקום סכנה - להצלת הרבים

עד כה עסקנו בכניסה לסכנה בכדי להציל אדם יחיד. האם יש הבדל בין הצלת רבים להצלת יחיד? האם למען הצלת רבים צריך להיכנס למקום ספק סכנה?

בבירור שאלה זו נביא את המשנה במסכת מכות (פ"ב מ"ז):

ההורג כהן גדול, וכהן גדול שהרג, אינו יוצא משם לעולם. ואינו יוצא לא לעדות מצוה ולא לעדות ממון ולא לעדות נפשות. **ואפילו ישראל צריכים לו, ואפילו שר צבא ישראל כיואב בן צרויה, אינו יוצא משם לעולם**, שנאמר אשר נס שמה, שם תהא דירתו, שם תהא מיתתו, שם תהא קבורתו.

כאשר ישראל נמצאים בסכנה אין שר הצבא יוצא מעיר המקלט ונכנס לספק סכנה, שהרי גואל הדם עלול לתפוס אותו ולפגוע בו. ממשנה זו אנו לומדים לכאורה שאין אדם מכניס את עצמו לספק סכנה, אפילו לא כדי להציל ציבור. וכן פוסק הרמב"ם (הלכות רוצח ושמירת הנפש פ"ז ה"ח):

הגולה אינו יוצא מעיר מקלטו לעולם. ואפילו לדבר מצוה או לעדות בין עדות ממון בין עדות נפשות. ואפילו להציל נפש בעדותו או להציל מיד העובד כוכבים או מיד הנהר או מיד הדליקה ומן המפולת. אפילו כל ישראל צריכין לתשועתו כיואב בן צרויה אינו יוצא משם לעולם עד מות הכהן הגדול. ואם יצא התיר עצמו למיתה כמו שביארנו.

הרב מאיר שמחה הכהן מדווינסק בחיבורו 'אור שמח' על הלכה זו כותב:

הוסיף רבינו טעם למה אינו יוצא הלא פקוח נפש דוחה כל מצות שבתורה ומכל שכן פקוח נפש דכל ישראל ואסתר תוכיח, רק דנגד הטבע אין לנו להוסיף אחרי מצות יוצר הטבע, חוקר כליות ולב הוא אמר כי אם יחס לבב הגואל להרגו אין לו משפט מות, תו אין יכולים ב"ד להמיתו, וכיון שהותר דמו לגואל הדם אין לו להכניס עצמו בספק סכנה עבור הצלת חבירו מסכנה ודאית.

לומד האור שמח מדברי הרמב"ם שאין הוא יכול לצאת מעיר המקלט כיוון שגואל הדם מחכה להורגו. משמע מכאן שלא יכול לצאת כיוון שמכניס עצמו לספק סכנה. ואין האור שמח מחלק בין יחיד לרבים ולכאורה בשניהם יהיה אסור להיכנס לספק סכנה. האור שמח הולך לשיטתו בספרו "משך חכמה" בפירושו לפסוק (שמות ד, יט): "לֹא יָשֶׁב מִצְרַיִם כִּי מָתוּ כָּל הָאֲנָשִׁים הַמְבַקְשִׁים אֶת נַפְשָׁךְ":

לך שוב מצרים כי מתו כל האנשים המבקשים את נפשך מוכח דאם היו חיים המבקשים את נפשו לא היה צריך לילך להוציא בני ישראל ממצרים אף על פי שכל ישראל צריכים אליו אינו צריך להכניס עצמו בסכנה ומזה יצא לרבנו במשנה שהגולה לעיר מקלט אפילו כל ישראל צריכים אליו כיואב בן צרויה אינו יוצא.

משה ברח למדין. הקב"ה מודיע לו שכל האנשים שחיפשו אותו כדי לפגוע בו, מתו ולכן יכול הוא לשוב מצרימה לגאול את ישראל. מכאן אנו למדים שאם האנשים שביקשו לפגוע במשה עדיין היו חיים לא היה משה צריך לחזור. מכאן אנו רואים לכאורה שאין אדם מכניס עצמו לסכנה אף על פי שכל הציבור צריכים את עזרתו.

הרב שלמה יוסף זוין (במאמרו 'חוקיותה של מלחמה') דוחה את הוכחתו של האור שמח בדבר איסור יציאת גולה מעיר מקלט ומסביר שאין ללמוד ממקרה זה איסור כניסה לספק סכנה שהרי לרוצח בשגגה אסור לצאת מעיר המקלט משום שעליו לכפר על מעשיו וזו גזירת הכתוב דוקא פה וממילא אי אפשר ללמוד לנושא של כניסה לספק סכנה. ומהגמרא בסנהדרין (מ"ה ע"א) לומדים שגם כאשר אין גואל דם אין הוא יכול לצאת מעיר המקלט. מכאן שאין הוכחה ממקרה זה לדין של כניסה לספק סכנה.

מנגד פוסק הרא"ה קוק (משפט כהן קמג):

ולענין הצלת כלל ישראל כבר כתבתי לעיל, דלעניות דעתי מטעם הוראת שעה ולמיגדר מילתא נגע בה... עניני הכלל דמלחמות יוצאים הם מכלל זה דוחי בהם, שהרי גם במלחמת רשות מותרת היא. ואיך מצינו היתר להכניס נפשות רבות בסכנה בשביל הרווחה, אלא דמלחמה והלכות צבור שאני.

אומר הרב שבכל הנוגע למלחמה והלכות ציבור הדין שונה מענייני הפרט, שהרי ראינו שמותרת יציאה למלחמה שאינה לצורך מצוה אלא מלחמת רשות היא, ואיך יש היתר להכניס נפשות לסכנה במלחמה שאינה לצורך מצוה? מכאן אנו למדים שמלחמה והלכות ציבור שונים ויש היתר ואף חובה להיכנס לספק סכנה.

כחילוק זה כתב גם הציץ אליעזר (יג, ק):

כשם שהכלל של "וחי בהם" לא חל במלחמה, כך מסתבר לומר שגם הכלל של "וחי אחיך עמך", שדורשים חיך קודמים, גם כן לא חל במלחמה, אלא כל אנשי המלחמה כאיש אחד מחויבים למסור כל אחד ואחד את נפשו בעד הצלת חייו של משנהו. וגם דבר זה נכנס גם כן בכללי הלכות צבור... דין התורה בזה הוא שבמלחמה ובשדה קרב אין דין של וחי בהם ואין דין של חיך קודמים... כך הדין הוא שצריך למחות מלבו וזכרונו הפרטי ולהתאחד כגוף מרכזי אחד עם כל חבריו הלוחמים והנמצאים בשדה הקרב, באופן שכל אחד ואחד מחויב לחרף נפשו להציל את חבריו מסכנה אפילו כשמכניס את עצמו על ידי כך בודאות לידי ספק סכנה, ולא רק כשחבריו נמצא בסכנה ודאית, אלא גם לרבות אפילו כשנמצא בספק סכנה.

מקור נוסף לכך שיש להיכנס לספק סכנה כאשר מדובר בציבור ניתן למצוא בדבריו של המגן אברהם על השולחן ערוך. השולחן ערוך בהלכות תענית (תקעד, ה) כותב: "כל הפורש מן הצבור אינו רואה בנחמתו, וכל המצטער עמהם זוכה ורואה בנחמתו".

מסביר המגן אברהם על סעיף זה מי הוא "הפורש מן הציבור" שעליו דיבר השולחן ערוך:

הפורש מן הציבור, היינו אם יש בידו להציל הצבור בין בגופו בין בממונו, אבל אי ליכא נפקותא בו אל יעמוד במקום סכנה.

כלומר מסביר המגן אברהם ש'הפורש מן הציבור' זהו אדם שהיה ביכולתו להציל את הציבור ולא עשה זאת, גם אם הדבר היה כרוך בכניסה לספק סכנה. אך אם לא יכול להציל את הציבור, אין לו להכניס עצמו לספק סכנה. מדבריו של המגן אברהם אנו למדים לסוגייתנו שכאשר יש ביכולתו של אדם להציל ציבור - מוטלת עליו החובה לעשות זאת, אפילו אם הדבר כרוך בסיכון עצמו. וכך מביא בפירוש הרב הנקין (שו"ת בני בנימין ג, מה):

ומבואר יותר במגן אברהם סוף סימן תקע"ד שהפורש מן הציבור היינו שיש בידו להציל הצבור בין בגופו בין בממונו וכו' עכ"ל **הרי שהצלת הצבור שאני דוחה ספק סכנה**. ודע שזקנתי ע"ה אשת נעוריו של הגמ"ז זצלה"ה אשר תמונה ממנה לא נשתמרה, הייתה בעיר סמוליאן כשפרצה מחלת הדיזנטריה ולא היה מי שיחלק מזון לחולים והלכה היא וחילקה ונדבקה ומתה, וכתורה עשתה וקדוש ייאמר לה...

סיכום

בדבר כניסה למקום סכנה לצורך הצלת רבים ראינו כמה דעות:

רבי מאיר שמחה הכהן מדווינסק פוסק שמקרה של סכנה אין לאדם להכניס עצמו לספק סכנה.

הרב זווין דוחה את ההוכחה שמביא האור שמח ומסביר שהסיבה שאסור לרוצח בשגגה לצאת מעיר מקלט היא משום שרק שם יכול לכפר על מעשיו.

הרב קוק מסביר שדיני ציבור שונים מדיני יחיד ומכאן שבהגנה על ציבור יש להיכנס לספק סכנה.

וכן ראינו **במגן אברהם** שעל אדם להיכנס לספק סכנה עבור הצלת ציבור.

ובמקרה של גיוס לצבא ומלחמה, פוסקים **הרב קוק** ו**הרב אליעזר וולדנברג** שעל החייל לסכן את החיים שלו אפילו במקרה של סכנה ודאית לטובת הצלת הציבור וכן קל וחומר בספק סכנה, מכיוון שבמלחמה ראש סדר העדיפויות הוא ביטחון הציבור ולכן על החייל הפרטי לסכן את החיים שלו אפילו אם זה מצריך ממנו להיכנס לסכנה ודאית.